

Світлана Віруцька

викладач

Рівненський державний гуманітарний університет

33003, Україна, Рівне, вул. Чорновола 76а

E-mail: svetvir@ukr.net

ВПЛИВ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПОДІЙ 1968 РОКУ НА СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті аналізуються реформаторські процеси 1968 року в Чехословаччині. Увагу зосереджено на впливі ідей «Празької весни» на суспільні настрої громадськості Німецької Демократичної Республіки, Болгарії, Польщі, Угорщини, Румунії і Югославії. Показано, що керівництво країн соціалістичної співдружності в основному не поділяло прагнень чехословацького народу до демократичних змін, надання «соціалізму людського обличчя», тим самим намагаючись запобігти їхньому поширенню у своїх країнах.

Зазначається, що спроби демократизації у Чехословаччині здійснювали подвійний вплив на сусідні країни, показуючи відмінність позиції суспільства від офіційної доктрини державних структур. Міжнародна громадськість, розуміючи взаємозв'язок подій у країнах «східного блоку», покладала надії, що успіх чехословацьких реформ змусить змінити існуючу обмежувальну політику і приведе до демократичних змін і у їхніх країнах.

З введенням військ соціалістичної співдружності до Чехословаччини 1968 року, силовою акцією демократичний експеримент було припинено. Міжнародна громадськість засудила вторгнення. Хоча «Празька весна» й була придушена військами СРСР, НДР, Болгарії, Угорщини, Польщі, вона стала символом спроби демократичних змін. Ідеали «Празької весни», а саме можливості об'єднання соціалізму з демократією і громадянськими правами, глибоко укорінилися у свідомості активних кіл громадськості держав Центральної та Південно-Східної Європи.

Ключові слова: «Празька весна», «соціалізм з людським обличчям», суспільні настрої, громадськість, країни Центральної та Південно-Східної Європи.

Svetlana Virutska

Lecture

Rivne State Humanitarian University

76a, Chornovola Street, Rivne, 33003, Ukraine

E-mail: svetvir@ukr.net

THE INFLUENCE OF THE CZECHOSLOVAK EVENTS IN 1968 ON THE PUBLIC OPINIONS IN CENTRAL AND SOUTH- EASTERN EUROPE COUNTRIES

The article analyzes reform processes of 1968 in Czechoslovakia, which became known as the Prague Spring. Attention is focused on the influence of the ideals and ideas of the Prague Spring on the public opinion in the German Democratic Republic, Bulgaria, Poland, Hungary, Romania and Yugoslavia.

The author is not absorbed in the complexity of the development of the internal political situation and the peripetia of the dialogue between the Communist Party of Czechoslovakia and other "fraternal" parties under the Warsaw Pact, stopping only on a general overview of the social reaction of Central and South-Eastern Europe.

It was shown that the leadership of the countries of a socialist commonwealth did not basically share the aspirations of the Czechoslovak people for democratic change, "making socialism a human face", there by trying to prevent them from spreading in their countries.

The conclusions state that attempts to democratize in Czechoslovakia often had a double effect on neighboring countries, showing the difference in the position of society from the official doctrine of state structures. Recognizing the interconnection of events in the countries of the Eastern bloc, the international community hoped that the success of the Czechoslovak reforms would change the existing restrictive policies and lead to positive democratic changes in their countries.

With the introduction of the troops of the socialist community in Czechoslovakia on August 21, 1968, a democratic demonstration was stopped by force. The international community condemned the invasion. Although the Prague Spring was suppressed by the troops of the USSR, the GDR, Bulgaria, Hungary, Poland, it became a symbol of attempts at democratic change. The ideals of the Prague Spring, namely the possibility of uniting socialism with democracy and civil rights, deeply rooted in the consciousness of the active public in Central and South-Eastern Europe states.

Keywords: *the Prague Spring, "socialism with a human face", the social spirit, the public, Central and South-Eastern Europe countries.*

Події у Чехословаччині 1968 року, загальновідомі як «Празька весна», стали кризовою віхою соціалістичної системи. Зміни в Чехословаччині почалися з оновлення керівництва країни. На початку 1968 року уряд очолив О. Дубчек. Він і його прибічники зробили першу спробу реформування системи, були розроблені нові програми політичних і економічних реформ. Нове керівництво країни намаглося поєднати засади соціалістичного суспільства з ринковою економікою, плюралізмом та демократією. Це не був кардинальний поворот від соціалістичних цінностей, це була спроба пристосуватися до нових світових реалій, спроба надання «соціалізму людського обличчя», спроба демократизувати суспільство. Основну роль у пропагуванні ідей «Празької весни» відіграли засоби масової інформації, оскільки у зв'язку з реформуванням системи вони одержали більшу свободу. Лібералізація в житті суспільства призвела до виникнення нових громадсько-політичних організацій реформаторського напрямку, активізації студентських рухів, демократичних партій, тощо. Хоча й лідери «Празької весни» не були прихильниками розриву з країнами соціалістичної співдружності, їхні реформаторські спроби знайшли відлуння в демократичних пошуках громадськості країн Центральної та Південно-Східної Європи (ЦПСЄ). Там зазначені події були сприйняті з великим ентузіазмом та піднесенням, за експериментом спостерігали з надією, як на можливість отримати правовий прецедент для змін і у своїх країнах.

Дослідження широкого спектра проблем, пов'язаних з передумовами, причинами, перебігом і наслідками «Празької весни» 1968 року в Чехословаччині, її впливом на суспільні настрої країн ЦПСЄ, є одним з важливих завдань історичної науки. За цей проміжок часу не видано жодної комплексної праці. Зазвичай досліджується проблема за країнознавчим принципом, у певному географічному локусі. На сучасному етапі студіювання цієї проблематики вже виникла потреба в компаративних аналітичних наукових працях. Комплексного аналізу потребують вплив та значення «Празької весни» для громадськості ЦПСЄ. Наприклад, дослідженням реакції Болгарії на «Празьку весну» займалися І. Басва, Т. Волокітіна; позицію НДР висвітлювали Р. Венцке, М. Вільке; Польщі — В. Волобуєв; Угорщини й Румунії — В. Мусатов, М. Барт, М. Юнгер, А. Стикалін; оцінками югославської реакції займалися А. Едемський, Я. Твртко та інші. Метою цієї статті є розкриття значення подій 1968 року в Чехословаччині та їхнього впливу на суспільні настрої країн соціалістичної співдружності.

«Празька весна» стала не лише символом надії для громадян Чехословаччини, а й ключовою подією сучасної історії чехів і словаків. Для очевидців «Празької весни» саме О. Дубчек став головним уособленням

подій, що відбувалися в Чехословаччині. Після його обрання першим секретарем ЦК КПЧ Радянський Союз та країни співдружності демонстрували повну підтримку новому чехословацькому лідеру. Однак із розширенням і розростанням реформ у сусідній країні погляди партнерів по радянському блоку з часом зазнали певних, а згодом і радикальних, трансформацій.

Основним програмним документом, прийнятим керівництвом КПЧ, стала «Програма дій», яка проголошувала плюралістичну концепцію «соціалізму з людським обличчям». У програмі йшлося про розширення внутрішньопартійної демократії, прав державного апарату, інших політичних партій і парламенту, відновлювалися громадянські права, свобода зборів і асоціацій, говорилося про проведення економічної реформи, відновлення національних прав етнічних меншин, політичну реабілітацію та інше¹. Велика увага приділялася питанням щодо засобів масової інформації, їм надавалася майже необмежена свобода, уточнювалося, що мала бути скасована цензура, і «в пресі повинні висловлюватися думки, відмінні від офіційного погляду державних і партійних органів»². Водночас «Програма дій» зовсім не піднімала питання відновлення державного й національного суверенітету, вона взагалі не ставила під сумнів становище й позицію Чехословаччини в радянському блоці.

Хоча реформістський рух і не розглядав варіант ліквідації існуючої політичної та економічної системи, швидкі зміни в сусідній країні викликали занепокоєння союзників по Варшавському договору (ОВД). Протягом декількох місяців у Празі, Дрездені, Софії, Москві та Варшаві відбулися наради державних та партійних керівників країн ОВД. Основним питанням була відмова від реформ у Чехословаччині та повернення до консервативного курсу, а головне наголошувалося, що засоби масової інформації мають бути поставлені під контроль партійного керівництва. Дубчека та його соратників звинувачували у неможливості утримати під контролем ситуацію, яка вела до поступового розпаду системи³.

Як свідчать документи, чехословацьке суспільство повністю поділяло й підтримувало реформаторський курс, а зовнішній тиск приводив до все більшої ескалації антирадянських настроїв⁴.

Зацікавленість широких кіл громадськості реформаційними процесами в Чехословаччині не обійшла й населення Німецької Демократичної Республіки (НДР). Після будівництва Берлінської стіни Чехословаччина стала одним із тих місць, де могли зустрітися східні німці зі своїми західними родичами, тому прихід до влади О. Дубчека не залишився непоміченим, східні німці пов'язували з подіями в ЧССР надії на політичні зміни і у своїй країні.

До середини березня засоби масової інформації НДР мовчали, інформацію про події у сусідній країні населення отримувало із західно-

німецьких теле- і радіотрансляцій⁵. Як зазначає Р. Венцке: «...Східнонімецькі комуністи намагалися за допомогою обману, напівправди і спекуляцій викликати в громадян НРД ворожість по відношенню до чехословацької політики реформ та страх перед третьою світовою війною»⁶. Враховуючи таку полярну інформацію, яка надходила з Заходу і Сходу, громадськості НДР важко було сформуванню об'єктивну власну думку про події у сусідній країні. Чехословацька сторона, своєю чергою, звинувачувала німецьку владу в неповному та однобокому інформуванні суспільства НДР про події, які відбувалися в ЧССР, зазначаючи, що вони «...замовчують про «демократизацію», «лібералізацію» та інші зміни»⁷.

Керівництво Східної Німеччини, оцінюючи ситуацію в Чехословаччині та її «негативний» вплив на суспільні настрої у своїй країні, побоювалося, що це може в результаті привести до «зростання настроїв на користь об'єднання з ФРН і втрати влади внаслідок розмиття її ідеологічної основи»⁸.

Особливо цікавило представників німецького суспільства скасування цензури, програма «2000 слів» викликала великі надії східнонімецької інтелігенції щодо можливості об'єднання соціалізму з демократією й громадянськими правами. Як згадує Герд Поппе: «...Це змусило нас думати, що якщо це [демократичні перетворення. — Авт.] досягне успіху в Чехословацькій соціалістичній партії, ... то частина цього повинна розглядатися і у нас»⁹.

Вторгнення до Чехословаччини викликало унікальну хвилю опору з боку активних кіл громадськості НДР. Органи безпеки у Східній Німеччині в листопаді 1968 року зареєстрували понад дві тисячі проявів так званого «недружнього єднання», тобто висловлення співчуття чехословацькому населенню. Найчастіше це були написи на будинках («Хай живе Дубчек», «Ульбріхт зрадник») та велика кількість листівок, які розповсюджувалися по всій території НДР. Посольство ЧССР у східному Берліні наповнювали тисячі листів і звернень, в яких автори висловлювали підтримку чехословацькій нації. Були спроби організації протестних демонстрацій, однак вони відразу ж припинялися службами безпеки, а найбільш активних учасників чекало затримання силовими органами¹⁰.

Протилежну позицію висловлювали німецькі солдати, які брали участь у військовій операції. Так, старшина танкової дивізії відзначав: «Якби мене хтось запитав, чи було втручання у внутрішні справи Чехословаччини, то на це є тільки одна відповідь: Це не втручання, а допомога чехословацькому народу. І цим я пишаюсь»¹¹.

Отож, хоч суспільство НДР і не вірило в миттєве поширення демократичних свобод, все ж, люди сподівалися на взаємозв'язок країн

«східного блоку», тому їм здавалося, що поширення реформ у ЧССР призведе до змін у обмежувальній політиці й їхньої країни. З уведенням військ до ЧССР ілюзії про реформування соціалізму були відкинуті.

У перші місяці «Празької весни» в Болгарії також спостерігалася інформаційна тиша. Матеріалами про політичні зміни, які розпочалися в Чехословаччині, володіла лише певна частина суспільства, яка мала доступ до каналів внутрішньопартійної інформації. Як зазначає Т. Волокітіна: «Переломним можна вважати липень 1968 року, коли в болгарському друці розпочалася відкрита кампанія нападів і критики «повзучої контрреволюції» у Чехословаччині»¹². В опублікованих матеріалах в основному йшлося про зміцнення ролі партії у ЧССР, про дружбу з Радянським Союзом та іншими країнами, про зміцнення соціалістичної співдружності Варшавського договору, про економічну співпрацю з соцтабором... Загалом інтерпретацію чехословацьких подій 1968 року в болгарських ЗМІ можна оцінити таким чином: спочатку вони намагалися переконати суспільство в небезпечних наслідках реформаторського курсу в Чехословаччині, а згодом, перед введенням військ ОВД, оголосили про потребу допомоги, щоб «врятувати братський народ» від «контрреволюції» і неминучої інтервенції західних сил. Отже, можна зробити висновок, що Болгарські ЗМІ в період «Празької весни» були надійним рупором офіційної радянської позиції.

Спроби демократизації у Чехословаччині здійснили подвійні впливи на болгарське суспільство. З одного боку вони викликали зростання активності інтелігенції, яка під впливом новин з Чехословаччини випустила новий журнал і створила дискусійний клуб. З іншого — вони поставили перед вибором державну верхівку й самого Т. Живкова, який поєднував пости віце-президента країни і першого секретаря ЦК БКП: або піти шляхом чехословацьких економічних і політичних реформ, або ж залишитися на вичікувально-оборонній позиції, щоб не зазнати негативних наслідків цих самих реформ. Однак всупереч економічній логіці Т. Живков згорнув усі реформи у своїй країні, оскільки ситуація в Чехословаччині здавалася йому значною загрозою для системи загалом¹³.

У Болгарії найбільш активною опозиційною частиною суспільства в 1960-х роках була інтелігенція. Вона позитивно оцінювала процеси в чехословацькому суспільстві, які були більш послідовними, ніж у Болгарії: економічну реформу на основі запровадження ринкових механізмів, велику свободу ЗМІ, результативність опозиційних проявів національної інтелігенції. Прагнучи закріпити свої позиції, керівні структури в Болгарії з середини 1960-х рр. зменшили тотальний контроль над суспільством. Отож, прагнення «верхів» знайти підтримку серед інтелігенції привело до посилення процесу лібералізації у країні.

«Празька весна» справила сильний вплив на вищі ешелони влади в Болгарії, насамперед, через очевидну демонстрацію єдності між керівництвом країни на чолі з О. Дубчеком і народом, який підтримав реформи. Як справедливо зазначає Т. Волокітіна: «Болгарське керівництво, знаючи про критичні настрої у своїй країні, розцінило «Празьку весну» як виклик собі, тим більше, що Чехословацькі події отримали позитивний відгук і у частини болгарських комуністів»¹⁴.

Безпосередньою відповіддю на «Празьку весну» було значне розширення прав профспілок, які отримали можливість блокувати рішення адміністративних органів і господарських керівників, якщо вони шкодили робітникам та службовцям. На підприємствах запроваджувалися виборні господарські комітети, які мали право вирішувати всі виробничі й соціальні питання певного відділу, розширили свій вплив і місцеві органи влади та управління. «Празька весна» стала серйозним поштовхом до перебудови в соціальній сфері. У державній структурі було створено три нових органи соціальної спрямованості — Міністерство праці й соціального забезпечення, Комітет по цінах і Комітет побутових послуг, відбулося скорочення робочого дня робітників та службовців двадцяти двох професій шкідливих виробництв, збільшилася допомога на дітей дошкільного віку. Враховуючи досвід європейських молодіжних і студентських виступів 1960 рр., особливу увагу влада приділила студентству: збільшено розмір стипендій та фінансування студентських їдалень, відбулося покращення бази для відпочинку, занять спортом і туризмом. Було прийнято рішення про будівництво студентського містечка на південному сході столиці, що повинно було вирішити гостру проблему з гуртожитками¹⁵.

Загалом, дії державного та партійного керівництва були оперативними та результативними, тому, як результат, напруга в суспільстві пішла на спад.

Однак, у проблеми відображення «Празької весни» в болгарському суспільстві була й інша сторона. Керівництво країною розуміло те, що потрібно контролювати вільнодумство й не допускати переходу за межу, яка могла стати небезпечною. Тактика Т. Живкова та його оточення в цьому плані була достатньо успішною: їм вдалося використати активізацію «ретроградських елементів», щоб не допустити повторення чехословацького прикладу.

Духовне життя болгарського суспільства стало ареною рішучого наступу влади, яка намагалась контролювати ситуацію і допускати критику болгарського соціалізму в помірних, безпечних для режиму дозах. Напевно не випадково, що саме восени 1968 року стала жорсткішою політика щодо театру (критика репертуару, цензура, заборона певних поста-

новок, звільнення режисерів), здійснювалася чистка на радіо, телебаченні, у видавництвах. Наприклад, на радіо й телебаченні звільнено близько 25–30% співробітників. Приводом до звільнення ставало «темне минуле», «погане» соціальне походження, тобто, належність до «буржуазних елементів», непридатність для проведення політики БКП. Саме в цей час відбувається жорсткий контроль щодо доступу до західної літератури. Наукові співробітники академічних інститутів, викладацький склад вишів відчули обмеження наукового росту з причин підозрілого соціального походження, «нездорових ідеологічних проявів». Під приводом обміну членських білетів фактично була здійснена чистка комсомолу, при чому, під час цієї кампанії з кожним комсомольцем проводилась індивідуальна бесіда. Були випадки виключення за позитивні оцінки «Празької весни»¹⁶.

Отже, «Празька весна» змусила болгарську владу скорегувати внутрішньополітичний курс, перейти до охоронно-реформаторської роботи, цим самим сприяючи зниженню напруги в суспільстві і створенню, у кінцевому підсумку, умов для збереження режиму.

Стосовно Польщі, то щось подібне до Чехословацьких подій відбувалося і у Варшаві. В. Гомулка, який пройшов непростий шлях нормалізації ситуації у країні після 1956 року, побоювався, що процеси в сусідній ЧССР негативно відіб'ються на польському суспільстві, оскільки ситуація в той період у Польщі теж була досить напруженою¹⁷.

У Польщі та Чехословаччині студентські протести набирали загально-суспільного характеру, а їх головною метою стала лібералізація реального соціалізму¹⁸. Те, за що боролися в березні 1968 р. студенти й інтелігенція в Польщі та Празі в період пробуджених надій на демократичний соціалізм, і те, що було перекреслене вторгненням у серпні 1968 р., для молоді вільного світу було чимось вкрай очевидним, природнім, як повітря: «цим дихали...»¹⁹.

Приводом до виступів молоді у Варшаві стала заборона вистави «Дзяди» за поемою А. Міцкевича, оскільки окремі репліки діючих осіб могли бути сприйняті глядачами як антиросійські, а отже й антирадянські. Відбувалися політичні маніфестації, студенти і вчені Варшави вийшли на вулиці, протестуючи й виступаючи на захист спектаклю. А безпосереднім резонансом цієї події стали багатолюдні страйки в польських вишах (зокрема, у Варшаві, Кракові, Вроцлаві). Хоча в наступні дні й місяці простір свободи в Чехословаччині розширювався, а в Польщі, навпаки, підлягав систематичному обмеженню, все ж 9 березня у Варшаві відбувся маніфест, під час якого студенти виступили на підтримку чехословацьких змін з гаслом: «Вітаємо чехословацьких братів!». 12 березня студенти зібралася біля міністерства внутрішніх справ і проголошували: «Хай живе Чехословаччина!», «Хай живе Дубчек!». У цьому контексті

Ж. Ейслер зауважує, що один із найвищих представників КПЧ був знаменом одного з гасел Польського Березня, студенти проголошували, що «Польща чекає на свого Дубчека». Оскільки це могло бути розтлумачено так, ніби польські студенти чекають на його приїзд до Польщі, тому проголошувалося це в однозначній формі: «Польща чекає на свого Дубчека»²⁰. Страйкуючі звертали увагу на те, що реформи, проведені в дусі демократизації внутрішньополітичного життя в Чехословаччині, не суперечать, а відповідають засадам соціалізму.

Ідеї «Празької весни» стали дуже популярними серед студентської молоді великих міст, яка прагнула змін. Подібні виступи стали останньою краплиною в терпінні польської влади. Після цього, навесні 1968 року, владні органи вирішили ізолювати Польщу від «Чехословацької зарази». Був посилений контроль на кордоні, контролювалося листування, все частіше листи не доходили до своїх адресатів²¹. Влада почала переслідування «недругів соціалізму». У березні поліція використала силу для розгону студентських виступів, у країні розпочалися репресії й арешти студентів, учасників демонстрації.

Виступи польських студентів, які відбулися у країні в березні, змусили В. Гомулку різко зробити жорсткішою свою позицію. Лозунги, зокрема і «Вся Польща чекає на свого Дубчека», очевидно, змусили польського партійного лідера роздивитися в польських і чехословацьких подіях «сплановану акцію зарубіжних імперіалістів за підтримки внутрішніх ворогів»²².

У серпні 1968 року війська союзників по Варшавському договору, зокрема й польські, припинили спроби чехословацької демократизації. Для польських опозиціонерів це стало причиною моральних переосмислень, «захоплення чеською літературою, поезією, і врешті — тривалої співпраці польської та чеської опозиції у сімдесяті, вісімдесяті роки»²³.

На фоні подій у Чехословаччині в Угорщині утворювалися різні молодіжні групи, члени яких відкрито висловлювали свою підтримку сусідам. Наприклад, студенти деяких університетів бойкотували лекції, а учні шкіл поширювали листівки та писали заклики на будинках на підтримку чехів і словаків²⁴.

Одним з перших публічних проявів опозиційної думки в Угорщині стала Корчульська декларація із засудженням військової інтервенції до Чехословаччини, яку підписали п'ятеро вчених філософів на конгресі в Корчулі (Хорватія)²⁵. Хоча ця заява і не стала вагомим документом, який кардинально вплинув на перебіг згаданих подій, однак вона свідчила про наявність в Угорщині відмінної від офіційної позиції.

Щодо настроїв угорського суспільства, то мовчання Я. Кадара після вторгнення до Чехословаччини частиною громадськості сприймалося

«... як підтвердження того, що в оцінці подій у Чехословаччині думки радянських і угорських лідерів розходилися»²⁶, але участь у воєнній акції була необхідністю. Інша частина угорської інтелігенції засудила участь своєї країни в силовій акції, а дії Я. Кадара визнала злочинними. Головним аргументом було те, що їхня країна не повинна була брати в ній участь²⁷, а як приклад, наводили Румунію і Югославію, які «...виявили самостійність мислення, політичну сміливість та гнучкість»²⁸. Хоча, як зазначає угорський політик Р. Ньєрш, в Угорщині не було вибору: «Радянський Союз мав інший сценарій дій на випадок негативної угорської позиції. Південна група військ перебувала в мобілізованому стані, Угорщину навіть не потрібно було окупувати»²⁹.

Румунія займала особливу позицію, дистанціюючись від «п'ятірки» ОВД. М. Чаушеску виступав проти втручання у справи КПЧ і ЧССР. Проте, найімовірніше, він зайняв таку позицію не тому, що настільки підтримував реформи в Чехословаччині, а тому, що його інтересам відповідало посилення незалежності Праги від Москви і тим самим від усієї співдружності³⁰.

Хоча нічого спільного з реформаторськими тенденціями та ідеями побудови «соціалізму з людським обличчям», реформування соціалістичного суспільства в демократичному напрямку політика Чаушеску не мала, для громадськості Румунії він став патріотом своєї держави, а на міжнародній арені здобув славу незалежного політика, який не піддається впливу московських вказівок.

Югославське керівництво з самого початку поставилося з особливою увагою та насторогою до подій у Чехословаччині, але за умов, коли в Югославії наростало соціальне й національне напруження, зовнішні події певною мірою допомогли Тіто зберегти й закріпити свою владу³¹. Спостерігаючи за ситуацією, югославські засоби масової інформації сповіщали про найменші деталі змін у сусідній країні, висвітлювали різні питання, серед яких була критика старого керівництва, вимоги свободи друку та скасування цензури, заяви про необхідність реабілітації жертв репресій тощо. Особливо детально розглядали підготовку проекту «Програма дій КПЧ» та його прийняття, що трактувалося авторами матеріалу як «значні зміни в політичній системі та способі керівництва»³². Югославські громадяни в пресі згадували Чехословаччину як «достойний приклад», країну з великим економічним потенціалом, технічно розвинуту, яка має кваліфікованих робітників, де можна очікувати наступу демократії»³³.

Югославські експерти своє ставлення до подій 1968 року виклали в документі від 23 квітня — «Найновіший розвиток подій у соціалістичних країнах і підходи СРСР». У цьому документі безпосередньо звучала

оцінка ситуації у Празі. Йшлося про те, що Квітневий пленум ЦК КПЧ завершив конфронтацію прогресивних і консервативних сил на користь прогресистів у КПЧ і чехословацькому суспільстві. Згадувалася вже прийнята «Програма дій», зрозумілими ставали питання про суспільно-політичні трансформації в усіх галузях, про корінні кадрові зміни. Наголошувалося, що події у Чехословаччині будуть мати наслідки в майбутньому як для відносин між соціалістичними країнами, так і для міжнародного робітничого руху³⁴.

Марко Нікезіч під час закритої прес-конференції зауважив, що реформи в Чехословаччині важливі для закріплення того, чого ще раніше добилася для себе Югославія, оскільки від Москви ніякої демократизації чекати не виявляється можливим; через це потрібно підтримати маленькі кроки до демократизації у різних соціалістичних країнах, щоб знизити напругу. Це багато в чому пояснює, чому саме Югославія хотіла підтримати Дубчека³⁵.

Після введення військ ОВД до Чехословаччини громадськість Югославії засудила вторгнення, а президент Тіто заявив, що його країна вважає, «...що ні в кого немає права втручатися у внутрішні справи інших країн... Наша позиція щодо Чехословаччини є результатом нашої власної оцінки положення в цій країні... Окупація ЧССР має інший смисл, а саме: запобігти майбутньому соціалістичному розвитку чехословацького суспільства на демократичній основі...»³⁶.

Отож, стає зрозумілим, що «Працька весна» не пройшла безрезультатно, вона здійснила вплив на всі держави «східного блоку», хоча очевидно й те, що кожна країна по-своєму реагувала на реформістські зусилля чехів і словаків. Різною була і реакція в середині суспільства та його владного прошарку, представленого керівництвом комуністичної партії. Найчастіше оцінки і значення «Працької весни» 1968 року для громадськості значно відрізнялися від затвердженої державною пропагандою доктрини.

¹ Центральное-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3-х т. Москва: Наука, 2002. Т. 2. С. 261–262.

² Из программы действий коммунистической партии Чехословакии, принятой на апрельском пленуме ЦК КПЧ. № 11. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: документы. Москва: МФД, 2010. С. 33.

³ Тума О. Эра Дубчека. «Пражская весна» и международный кризис 1968 года: исследования. Москва: МФД, 2010. С. 13.

⁴ Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 7.

⁵ Вильке М. ГДР в интервенционной коалиции против «социализма с человеческим лицом». *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года : исследования*. Москва: МФД, 2010. С. 163.

⁶ Венцке Р. Национальная народная армия ГДР в Праге не задействована. *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года : исследования*. Москва: МФД, 2010. С. 394.

⁷ Записка посла СССР П. Абрасимова секретарю ЦК КПСС К. В. Русакову «К вопросу отношений между СЕПГ и КПЧ, ГДР и Чехословакией». 19 апреля 1968 г. *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года : документы*. Москва: МФД, 2010. С. 53.

⁸ Алексеев А. Чехословакия, 40 лет назад. *Международная жизнь*. 2008. № 7. С. 52.

⁹ Vilímek T. Pražské jaro a jeho reflexe v NDR. *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: Sborník mezinárodní konference*. Praha, 4-9 zari 2008. Praha: Ústav pro studium totalitních, 2009. S. 50.

¹⁰ Ibid. S. 54.

¹¹ Belda J., Benčík A., Pecka J. Podíl NDR na intervenci proti Československu v roce 1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995. S. 10.

¹² Волокитина Т. «Пражская весна» в осмыслении болгарских историков. 1968 год. *«Пражская весна». Историческая ретроспектива. Сб. статей*. Москва: РОССПЕН, 2010. С. 767.

¹³ Баева И. Болгария — преданный вассал Кремля. *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года : исследования*. Москва: МФД, 2010. С. 196.

¹⁴ Волокитина Т. «Пражская весна» в осмыслении болгарских историков... С. 770.

¹⁵ Там само. С. 771.

¹⁶ Там само. С. 772.

¹⁷ Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории : в 2 кн. Москва: Наука, 2005. Кн. 2. С. 181.

¹⁸ Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Varšava, 4-5 zari 2003. Dokoran; Praha, 2006. S. 35.

¹⁹ Шосткевич А. Бунт молодых. 1968 — рік, в якому світ став догори ногами. URL: <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=13> .

²⁰ Polsko a Československo v roce 1968. Sb. příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Varšava, 4-5 zari 2003... S. 40.

²¹ Polsko a Československo v roce 1968. Sb. příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Varšava, 4-5 zari 2003... S. 42.

²² Волобуев В. Владислав Гомулка и подавление «Пражской весны». О некоторых взглядах Польского партийного лидера на реформы в Чехословакии. *Славяноведение*. 2008. № 3. С. 44.

²³ Тима П. Польський 68-й колись і нині. *Український журнал*. 2008. № 5. С. 32-34.

²⁴ Стикалин А. С. «Пражская весна» и позиция руководства Венгрии. *Новая и новейшая история*. 2012. № 5. С. 21-41.

²⁵ Юнгер М. Реакція угорських суспільствознавців на події в Чехословаччині 1968 року. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2010. № 99. С. 60.

²⁶ Барт М. Венгерские спецслужбы о настроениях интеллигенции в период чехословацкого кризиса. 1968 год «Пражская весна». *Историческая ретроспектива. Сб. статей*. Москва: РОССПЕН, 2010. С. 461.

²⁷ Мусатов В. Л. Венгрия и Румыния : два взгляда на «Пражскую весну». 1968 год «Пражская весна». *Историческая ретроспектива. Сб. статей*. Москва: РОССПЕН, 2010. С. 319.

²⁸ Барт М. Венгерские спецслужбы о настроениях интеллигенции в период чехословацкого кризиса... С. 462.

²⁹ Мусатов В. Л. Венгрия и Румыния : два взгляда на «Пражскую весну»... С. 321.

³⁰ Алексеев А. Чехословакия, 40 лет назад. *Международная жизнь*. 2008. № 7. С. 53.

³¹ Романенко С.А. «Хорватская весна» и Советско-Югославские отношения на рубеже 1960–1970-х годов. *Славяноведение*. 2008. № 3. С. 63.

³² Едемский А. Б. Советско-Чехословацкие отношения в оценках югославского руководства. Январь–июнь 1968 г. *1968 год «Пражская весна». Историческая ретроспектива. Сб. статей*. Москва: РОССПЕН, 2010. С. 233.

³³ Человек «Пражской весны». Воспоминания Честмира Цисаржа. *Славяноведение*. 2008. № 3. С. 20.

³⁴ Едемский А.Б. Советско-Чехословацкие отношения в оценках югославского руководства. Январь–июнь 1968 г... С. 241.

³⁵ Твртко Я. Югославия Тито — коммунистический союзник Праги и Вашингтона. *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года : исследования*. Москва: МФД, 2010. С. 228.

³⁶ Запись беседы президента Югославии И. Б. Тито с послом США в Белграде Ч. Б. Эльбриком. 23 августа 1968 год. *«Пражская весна» и международный кризис 1968 года: документы*. Москва: МФД, 2010. С. 294.

REFERENCES

1. Alekseev, A. (2008). Chekhoslovakiya, 40 let nazad. *Mezhdunarodnaja zhyznj*, 7, 48–56 [in Russian].
2. Baeva, I. (2010). Bolgarija — predannyj vassal Kremlja. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizis 1968 goda : issledovanija*. Moskva: MFD [in Russian].
3. Bart, M. (2010). Vengerskie spetsluzhby o nastroenijah intelligencii v period chehoslovackogo krizisa. *1968 god Prazhskaja vesna. Istoricheskaja retrospektiva*. M.: ROSSPEN [in Russian].
4. *Chehoslovackij krizis 1967–1969 gg. v dokumentah CK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPEN [in Russian].
5. Chelovek Prazhskoj vesny. Vospomianija Chestmira Cisarzha. (2008). *Slavjanovedenie*, 3, 76–99 [in Russian].
6. Edemskij, A. (2010). Sovetsko-Chehoslovackie otnoshenija v ocenках jugoslavskogo rukovodstva. Janvarj–ijunj 1968 g. *1968 god Prazhskaja vesna. Istoricheskaja retrospektiva*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
7. Junger, M. (2010). Reakcija ughorsjkykh suspiljstvoznaciv na podiji v Chekhslovachchyni 1968 roku. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu im. T. Shevchenka*, 99, 60–63 [in Ukrainian].
8. Marjina, V. (2005). Chehija i Slovakija v XX veke: ocherki istorii. (Vol. 1, 2). Moskva: Nauka [in Russian].
9. Musatov, V. (2010). Vengrija i Rumynija : dva vzgljada na Prazhskuju vesnu. *1968 god Prazhskaja vesna. Istoricheskaja retrospektiva*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
10. Romanenko, S. (2008). Horvatskaja vesna i Sovetsko-Jugoslavskie otnoshenija na rubezhe 1960–1970-h godov. *Slavjanovedenie*, 3, 60–76 [in Russian].
11. Shostkevych, A. (2018). Bunt molodykh. 1968 — rik, v jakomu svit stav doghory noghamy. Retrieved from <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=13> (Last accessed: 15.05.2018) [in Ukrainian].

12. Stikalin, A. (2012). Prazhskaja vesna i pozicija rukovodstva Vengrii. *Novaja i novejšhaja istorija*, 5, 21–41 [in Russian].
13. Tvrтко, Ja. (2010). Jugoslavija Tito — kommunističeskij sojuznik Pragi i Vašingtona. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizic 1968 goda: issledovanija*. Moskva: MFD [in Russian].
14. Tyma, P. (2008). Poljskij 68-j kolysj i nyini. *Ukrajinskij zhurnal*, 5, 32–34 [in Ukrainian].
15. Vencke, R. (2010). Nacional'naja narodnaja armija GDR v Prage ne zadejstvovana. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizic 1968 goda: issledovanija*. Moskva: MFD [in Russian].
16. Volobuev, V. (2008). Vladislav Gomulka i podavlenie Prazhskoj vesny. O nekotoryh vzgljadah Poljskogo partijnogo lidera na reformi v Čehoslovakii. *Slavjanovedenie*, 3, 41–47 [in Russian].
17. Volokitina, T. (2010). Prazhskaja vesna v osmyslenii bolgarskih istorikov. *1968 god Prazhskaja vesna. Istoričeskaja retrospektiva*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
18. Vyljke, M. (2010). GDR v intervencionnoj koalicii protiv socializma s chelovečeskim licom. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizic 1968 goda: issledovanija*. Moskva: MFD [in Russian].
19. Zapiska posla SSSR P. Abrasimova sekretarju CK KPSS K.V. Rusakovu K voprosu otnošenij mezhdu SEPG i KPCh, GDR i Čehoslovakiej. 19 aprelja 1968 g. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizis 1968 goda : dokumenty*. (2010). Moskva: MFD [in Russian].
20. Zapisj besedy prezidenta Jugoslavii I. B. Tito s poslom SShA v Belgrade Ch. B. Jeljbrikom. 23 avgusta 1968 god. *Prazhskaja vesna i mezhdunarodnyj krizis 1968 goda: dokumenty*. (2010). Moskva: MFD [in Russian].